

էր, նովիմբ չափով ի նոցանէ մերթաւրեան,
 էրբև ընտանեաց զտէր ցուցանելով:
 Եւ ամենայն ծախք
 նորոգման հազար և վեց հարիւր և երեսունըվեց
 դուռ էր լեալ՝ ի ցուցանել տէՖթէրին, անպակաս
 լրացեալ հասոց ի տանուտեալսն ցուցանելով
 գնահատութիւն հօրն այնմ որդիք և գիր պա-
 յազատ վայելութեան, զի պարտապան համա-
 բնով գիւնք՝ շնորհեաց զայն յօժարութեամբ,
 հատուցանելով զվարձ ծնողին: Իբրև դարձան
 տանուտեալք ի Ֆիրիպէ մեծաւ շնորհակալու-
 թեամբ միանգամայն զձայն բարձեալ զոհաբա-
 նական օրհնութեամբ օրհնաբանեցին զամենա-
 կայն Աստուած յաւիտեան ի վերայ ամենայն
 պարգեաց մերթաւրեանց մանաւանդ ի վերայ
 սոյն շնորհաց, որ փոխանակ հօրն՝ ընծայեաց
 զորդին ի ժառանգութիւն և կանգնեաց արձան
 յիշատակի և այցելու ժողովրդեան, զոր օրինակ
 Մովսէսի զՅեսու և փոքանակ եղիայի զԳիւսէոս,
 ասելով թէ ոչ էր թողեալ զաւակ Տեառն, իբրև
 վրդովմ լինեալք և Գոմորայ նմանեալք, բոտ Ե-
 սայեայ. և թէ այսօր է ազանել մեզ ի հանա-
 պարհիս, մերթաւրեանք ընդ զատեր Սիօնի
 հանգեաւ յուսով և զուէ ուրախութեամբ. բուծ-
 ցին նովաւ և տկար մարդիկ ի խաղաղութեան
 բնակեցեն: Մատչին պատարագք Տեառն զօ-
 բութեանց ի նեղեալ և ի խոնարհ ժողովրդենէ.
 ցնծասցեն աղբաւք յաղագս Տեառն ուրախու-
 թեամբ և անյոսքն ի մարդկանէ լցցին խնդու-
 թեամբ: Բլբք և այլովք այսպիսեպք բերկրու-
 թեամբ միանգամայն քահանայք և տանուտեալք
 շնորհակալութեամբ զրեցին զկատար պսակին
 հօրն պատեալաւորեալ ի սկիզբն և աւարտումն
 ի նմանէ լրացեալ վայելապէս առ Մաթէոս Զե-
 լեպին:

Անա գրեթէ ամբողջութիւնը այս գրութեան,
 որոշ Բ. մասն ալ կը յուսում շուտով հրատա-
 րակել:

Վերջացնելի ասալ կ'ուզեմ աւելցնել որ
 այս տարի երբ Կամենայ ձամբողջութեան մի
 աթաի էյուսուադիմ եղայ՝ վայելելով Սիրիի Մե-
 սոպ եպ. Նյամմանի և Սայրմի միաբանու-
 թեան քանկացիի ասպնջականութիւնը, Մեսրոպ
 եպ. առ ի մեծ զարմացումն ինծի ցոյց տուաւ
 պատճէկը գրութեան մը՝ Երեմիայէն ուս երիա-
 զար Պատրիարք գրուած Ապրո Չեհիպոյ մա-
 հին վերջ, ուր Երեմիա անասելի և անուր տ-
 նաբանքներով կը պատարակէր Ապրո Չեհի-
 պին՝ Նիքիսի քուրս և սուխիս հաւանքոյն, և սա-
 կայն իրր նորութիւն մը և նաև Նիքիսի ձեռ

անդողակի կայ ունեցող իր մը կը յայտնեն
 հոս:

Հետաքրքրական պիտի ըլլար Ապրոյի մա-
 սին Երեսուադիմ գտնուող քաղաքի քանկա-
 գին յիշատակարանները գոնէ մաս մաս շոյս
 տեսած տեսնել:

Յ. ՔԻՐԵՍԵԱՆ

ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԽՄԱՍԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ ԶՈՍԻՄՈՍԻ ԶՐՈՅՅԻՆ՝

Մենք Աղեքսանդրի նշանաւոր ճամ-
 բորդութիւնն ի Հնդկաստան—երկիր մը՝ հնուց
 ի վեր միշտ խորհրդաւորապէս շրջապա-
 տուած և հելլենական շրջանին առարկայ
 եղած իմաստասէրներու առասպելական
 պանդխտութեանց (Լիկուրգոս, Պիլթագո-
 բոս, Դիմոկրիտոս և ա զարուն յ. Ք.
 նոր—պիլթագորեան Տիանացի Ապոլոնիո-
 սի կողմանէ) — շատ ժամանակ վերջը կը
 նշոյնանայ այդ թագաւորին ձիակողմնոր
 (hippogriffe) կառով ճամբորդութեան
 հետ՝ դէպ ի դրախտն երկրաւոր:

Այս տեսարանը դիւրաւ կրնանք հիւ-
 ցումով նշմարել բիւզանդական խորաբան,
 դակի մը մէջ՝ Վենետիկ Ս. Մարկոս մայր
 եկեղեցւոյ հիւսիսակողման պատին վրայ,
 ուր այնքան արեւելեան սուրբեր կը շող-
 ղողին ոսկեզարդ, բաղեզանման պատա-
 տելով այդ որմերը, և կը պատկերացնեն
 մթնշաղ զարուց հնաւանդ վէպերը...

Ամէն ոք կը տեսնէ թէ Աղեքսանդրի
 յետաւնաց զրոյցը նոյն շրջանակին մէջ
 կը մտնէ՝ որուն կը վերաբերի Զոսիմո-
 սին ալ. անոր մէջ էր ի հալոցի կը թա-
 փուին և կը ձուլուին զգուշաւոր միասնա-
 կեցի մը աւանդութիւնն, և պատմութիւնը
 ինն և կէս ցեղերու (Եզր և Կոմոդիա-
 նոս) և կամ Ռեքարբանցը (Երեմիա Գյ.

1. Վկայաբանութիւն սրբոյն Յովսիմիոսի. հն...
 Հրատարակեց... Հ. Բ. Ս. Մարգրեան... Վենետիկ Ս.
 Ղազար 1919.

լե.՝ Արդ հարկ է դիտել որ արդէն հնդկական շրջանին զանազան մատենագիրներ² (Մէգաստենէս, Ստրաբոն, Ստրաբոն կալիսթենէս, Պալլադիոս, ևն) որոնք տեղեկագրեցին հանդիպումը ու խօսակցութիւնն Ալեքսանդրի կամ իր զենպաններուն՝ մերկիմաստակներուն հետ, հոն այրի նաև զրոյմը այս ինչ կամ այն իմաստասիրական դպրոցներուն՝ որոնց կը հետևէին, Հին կարծիքը՝ թէ Պարսկականները մերկ կ'ապրէին³ (Իրապէս այդ սովորութիւնը քանի մը յայնական [jainistica] ազանդոց մէջ սահմանափակեալ էր) ու արհամարհողը էին ամէն ընկերային պատշաճութիւններու, նոյնպէս քաղաքացիական նրբութիւններու և աշխարհային կենաց շոյալութիւններու, կը համաձայնէր շնական իմաստասիրաց սկզբունքներուն։ Կենդանեաց միտէ անոնց հրաժարելուն՝ Պիւթագորեսը հաւան էին. աւոնց անտարբերութիւնը՝ մահուան հանդէպ, Ստոյիկեանց հաճոյ պիտի անցնէր, Դարձեալ երանելիք իրենց բոնած դիրքովն և իրենց ոչ այնքան աստատանական ներդրումութեամբ հանդէպ Բարեմիտ Չոսիմոսի, որ պարտասած՝ պատրուակ կը փնտռէր ազատելու համար յաճախակի այցելութիւններէ, կը յիշեցնեն, զոր օրինակ, Կալանոսի արհամարհող վարմունքն (նեոսկիստոսի հանդէպ⁴ և ըստ հայկական B՝ խորագրութեան՝ հարսանեաց և կամ ծնունդն մահուան միջադէպը և ըստ բոլոր բնագրաց՝ զարմանքի միջադէպը երբ Չոսիմոս զգեստաւորեալ կը տեսնեն, կը յիշեցնեն Պլուտարքոսի նշանակած դէպքը (Ալեքս.

65). ասոնք որքան ալ ըրիստոնէաբար զգեստաւորեալ տակաւին զոնաւորուած կը մնան շնական թանձր երանգով մը։

Ալեքսանդրի զրոյցը ստացած էր առաջին անգամ ըրիստոնէական ազգեցութիւնը Պալլատիոնէ, որ, պէտք է ըսենք, նոյն է *Historia Lausiaca* հեղինակին հետ. սա պատմութիւն մըն է ճգնաւորաց և միայնականացներու, որ շահագրգռեց անշուշտ շատ մը ըրիստոնէայ մատենագիրներ. Սակայն երանելեաց կղզիին նկարագրութեան մէջ, որ Չոսիմոսի ճամբորդութեան նպատակը կը կազմէ, ուրիշ իմաստասիրական տարրի մը հետքն ալ կը նշմարենք, այսինքն է նոր-պղատոնական իմաստասիրութեան. հայկական B բնագիրը ի սկզբանէ կու տայ ասորի ապացոյցը՝ Յիւստի, թէ՛ վարձկանին հետ զրուցատրութեան մէջ և թէ զիւրոնց ժողովին մէջ յԱթէնս, խնդիր կը յարուցուի Աղամայ և երկուսոր զրախտին վրայ, որոնք առաջին հայեացքով անօգուտ կ'երևան (թերևս այս հետևանքն է ձեռագրաց կրած վերանայնուն). այլ ընդհանրապէս ազգեցութիւն ըրած են երանելեաց կենացի նկարագրութեան վրայ. Սակայն, ինչ որ կարևորագոյնն է մեր խնդրոյն մէջ, ասոնցմէ ոմանք նոյն են հայկական տարագրով պահպանուածներուն հետ նոր-պղատոնականին մը (Փիլոն Եբրայեցի) ծննդոց մեկնութեան մէջ⁵։ Այնքան նշանաւոր՝ Փիլոնի կողմանէ առաջարկեալ Աղամայ մեկնութեան խնդիրն է, զոր ինքն իսկ կը լուծէ⁶։ Կայ ուրիշ նոր-պղատոնական իմաստասէր մըն ալ Ե դարու յետ Գ. (որոս

1. Չոսիմոսեան զրոյցի հայկական կրկին խմբագրութիւններուն հեղինակները Ռեքարտեմենթուն անունը ըստ իրմիայի իրենց պատմութեան մէջ կը յիշատակեն։

2. *Sti Scriptores rerum Alexandri Magni*, Հրատ. Müller.

3. *Sen Morelli, sulle tracce del romanzo e della novella, Studi Italiani di Filologia classica, Nuova serie, Vol. I, fasc. I.*

4. Lassen, *Indische Alterthumskunde* III, 376.

5. A = համառոտ խմբագրութիւն (Սարգ. Հրատ. էջ 29-34) B = ընդարձակ խմբ. (Սարգ. Հրատ. էջ 19-28).

Առաջինն իր պարունակութեամբ աւելի կը մօտենայ յոյն և ասորի խմբագրութեանց, միայն շատ աւելի պարզ է և հաւանօրէն, հրատարակուած յոյն բնագրէն տարբեր օրինակի մը լեռ աղբիւս ունի։

6. Համեմատէ զոր օր. Չոսիմոսն Հրատ. էջ 20, սիւնակ II, տող 38 ևն, և էջ 22, սիւն I, տ. 35-41 Փիլոնի Հեբր. ևն. Philoni Iudaei paralipomena armena, Ed. Aucher. S. Laz. 1886, էջ 19, 23.

7. Համեմատ. Չոսիմ. էջ 23, սիւնակ I, տող 5. Փիլոնի Հեբր. ևն էջ 27, և ԶԴԵ՛ և քե գիտացին քի մերկ եմ 9։

հայկական աւանդութիւնը տարածուած է ը դարուն՝ այսինքն Նիմսսիոս¹, ակնարկելով Հրէից կարծիքին, ըստ որում մարդս ստեղծուած է հաղորդակից մահու և անմահութեան, նկատմամբ այս բառերու «γυμνός ὢν ἔχων» = հասկացաւ որ մերկ էր, կ'աւելցնէ թէ Աստուած կանխաւ ստեղծած էր մարդս յափշտակման և իր բնութեան անգիտակ վիճակի մէջ, և չէր ուզեր որ նա՝ իւր կատարելութեան չհասած, ճանչնայ իւր ինքնութիւնը, որով շատ քանի կարօտ զգալով ինքզինքը, մարմնաւոր պիտոյից ետեւ խնայ՝ հոգւոյն խնամոց անհոգանալով՝ Սակայն մարդս ինչալով իր կատարելութենէն՝ ամբարտաւան անհնազանդութեան պատճառաւ, կորսնցուց նաև անմահութիւնը։ Ահա ասոր համար երանելի հայկական Ա խմբագրութեան մէջ զգեստ բնաւ չեն գործածեր և կ'ըսեն թէ արդարութեան զգեստը հագած են, այլոց մերկութիւնը չեն տեսներ, և չեն գիտեր անպարկեշտութիւն։

Այս պատճառաւ ալ բաց ի աղօթքէ և խոկմանէ՝ ուրիշ զբաղումն չունին։ Ուստի մինչդեռ Պրահմաններու մօտ մերկութիւնը կը նշանակէր հրաժարում և արհամարհութիւն այն ամէն քանի՝ որ պայմանադրեալ է շնական իմաստականութեւնաւ։ Ընդհակառակն մեր զրոյցին մէջ նա կ'ազնուանայ և կը նշոյնանայ նախաժարդուն մերկութեան հետ՝ սկզբնական արդարութեան վիճակին մէջ։ Բայց աւելի հետաքրքրական է մտածելն որ նոյն նոր-պղատնական իմաստասէրը անխիշապէս յետոյ կը յաւելու թէ թոյլ տրուեցաւ մարդու կենդանեաց միս ուտել։ հասկցնել ուզելով մեզ թէ այս թոյլտուութիւնը հետևանք է Ադամայ նուազ կատարեալ վիճակին, յորում ինկած էր նա։ Ահա այս պատճառաւ նոյն իսկ երանելեաց կենանքի նկարագրութեան մէջ՝ մեր ակնարկեալ խնդրէն անխիշապէս յետոյ, կ'ըսուի թէ անոնք կը սնանին միայն ծառին տուած պտղովն և անոր արմատին մօտ բոխած օտոր կը խմեն, կնքելով խօսքը հետագայ բառերովս։ Եւ զվեց այնպէս անոցանէ որպէս մայր

զմանոյ խոր²։ Այս բառերը միայն հայկական խմբագրութեան մէջ կը գտնուին, և կարելի չէ զանոնք անշատ համարել Պրահմաններու արտաբերածն ըստ Պալադիոսի (110b) «γῆ μοι πάντα φέρει ὡς μήτηρ γάλα τῷ τεχθέντι», իրենք իսկ ըսելէ վերջը «καρπούς ἐσθλόντες τούτους ἐντροφώμεθα, καὶ ὅδωρ πίνοντες ἀπὸ τούτου εὐφραίνόμεθα», անշուշտ նոր-պիւթագորեան ակնարկութեամբ։

Ամէնէն վերջ, Զոսիմոս յետ քառասնամեայ ապաշխարութեան յանապատի՛ կ'արժանանայ յաղթել ծանր նեղութեանց վրտանգաւոր պանդխտութեան մը, յորում հրէշային զագաններ, թունաւոր օձեր անփնաւ կը դառնան անոր սրբութեան առջև, ինչպէս ամենեւին չէին վնասեր մարդո՛ւնախ քան իւր անկուսը (տես Նիմսսիոս, էջ 24), և ինչպէս նուաճուեցան առեւծները Դանիելին, ու ինչպէս իժը չլնասեց Ս. Պողոսի, և արժանի պիտի ըլլայ մտնելու դաւաճալին զաւառը երանելիներուն, որոնք Ադամայ կեանքը կը պատկերացնեն, և անոնց վերջնական վիճակին իսկ պիտի արժանանայ։

Այս ամէնը կը նշանակէ այլարանօրէն, թէ հոգին ապաշխարութեան միջոցով՝ անշատուելով հետզհետէ նիւթական կեանքէն՝ կը նորոգէ յինքեան սկզբնական անմեղութեան վիճակը։

Այս զրոյցը կը պարունակէ դիցարանական և ֆոլկլորական բազմաթիւ տարրեր, որոնցմէ ամենաշահեկանն ինծի կը թուի հետեւեալը, այսինքն անցքը այն գետէն՝ որ Զոսիմոսի ճամբան կ'արգիւնէր։ Այս մասին մէջ կը յիշատակուի ծառերուն խոնարհելը, մահաւանդ մեծ ծառ մը կը ծռի և իր մէջ ճիւղին վրայ առնելով Զոսիմոսը, և խոնարհելով կը դնէ գինքը միւս ափունքին վրայ։ Հայկական B խմբագրութեան մէջ գուցէ ծառերու այս խո-

1. Նիմսսիոսի փիլիսոփայի եմեսացույ, Յազգարնութեան մարդոյ, Վենետիկ. Ս. Ղազ. մահաւանդ էջ 15-16.

2. Ա խմբագրութ., էջ 33, սինակ I. տող 35-6.

նարհիլը՝ անցքի կամուրջ մը կազմելու համար, այնքան յայտնի չէ՝ վերջը սակայն պատմողը կ'ըսէ. «Եւ (եւ Յովսիմոս) կացի անդ մինչեւ լցաւ ամ մի և եհաս ժամանակ ծով և ծառն կալ համարուել զմիմեանս»։ Դարձեալ նոյն խորագրու թեան մէջ յԱթէնս գումարուած ժողովին մէջ կը նախագուշակուի Զոսիմոսի այն ուղեգիծը՝ զոր պիտի կատարէր, և ապա կ'ըսուի. Դու հոն պիտի բնակիս, այսինքն մեծ այն ծառին որ գետին ցոյնն է, մինչև որ ծառերը իրարու համարոյր տան»։

Զրոյցին պարունակած այս հնաւանդ տարրը եթէ կովկասի մէջ ծնունդ չէ առած կամ Պարսկաստանի, ինչպէս կարծես կը հաւատեն անոնք այն ընտանեաց՝ ուսկից զրոյցը սերիլ կու տայ Զոսիմոսի (Ուշակունեաց տունէն) և տեղն ալ՝ ուր կ'երթայ ինք ապաշխարելու (Սկիւթիա), սա սակայն իբր ամենաստոյգ կարելի է ընդունիլ որ զրոյցին պատմողը կամ մեկնիշը ծառերուն իրարու մերձենալն և գրար համարուելը նոյնացուցած է իր երկրին հեթանոսական հին աւանդութեան մը հետ։ Իրաւամբ ժողովրդական աւանդութեան համեմատ, օր. համար Համբարձման տօնին՝ Հայաստանի ինչ ինչ գաւառաց մէջ, փացած են հեթանոս ժամանակներէն հին սովորութիւններ. և բնութեան այդ ընդհանուր զարթոնքին՝ ժողովրդեան երեակայութիւնը ոգևորել կու տայ երկնքի, աստղերուն, և մանաւանդ ծառերուն և ծաղկանց, նոյնպէս անոնց զիրար ողջունել և խօսակցիլ՝ յայտնելու համար իրենց և իրենց մօտ բխող աղբիւրներուն բուծելու կարողութեան մասին ունեցած գաղտնիքները՝։

1. Հուս յիշիլ հարկ է Պոզուս Տեսնան այն կտորը, որ ծառերը կը ծոնն և կը խոնարհին այն մարդոց համար՝ որ քաղաք պիտի մտնեն, և ապա նորէն կը կանգնեն (James M. Rh. Texts and Studies. etc. Apocrypha Anecdota, Visio Pauli, էջ 24, Cambridge 1893)։

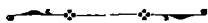
2. Մատիկեան, Գիցարանութեան տիեզերականութիւնը, Շ. Ա. 1920 էջ 148. Abeghian, Der armenische Volksglaube, Leipzig 1899, էջ 130.

3. Սարգիս. հրատ. էջ 24, տարբերութիւն 9.

Նման մոգական վայրկենի մը մէջ է որ Զոսիմոս միայնակեացն ալ կ'անցնի երասնելեաց աշխարհը։

Ի վերջոյ եկեղեցապատկան խորհրդածութիւն մը. Զոսիմոս ճգնաւորը գետին քով պիտի հասնի, անցնելու համար երանելեաց աշխարհը՝ Դադկազարդի օրը (խմբ. B, ձեռ. Բ)՝, այսինքն այն օրը՝ յորում հայ եկեղեցին կը յիշատակէ հաւատացելոց խորհրդաւոր միութիւնն ի դրախտին. ծանօթութիւններ՝ որոնք իրենց արժէքն ունին այլաբանական մեկնութեան մէջ։

Ա. ՄԱՆԱԼԻ

ՈՒՂԱԳՐԱԿԱՆ

Լ.Դ.

ՄԻ՝ ԳԻՒԳ

ԱՐՆԱՔԱՄ, ԱՐՆՈՏ

ԱՅԼ ԳԵՅԼԷՔ

ԱՐԻՒՆԱՔԱՄ, ԱՐԻՒՆՈՏ

Օտար ապրանք մը, ներածուած մեր երկրին, մեր լեզուին մէջ, Ատի կ'անցնի արեւելահայ սահմաններու մէջ, մերին ներուն մէջ՝ ոչ։ Չէք տեսնել, շնորհ չկայ վրան. կարծես տասը տղուկներ իրար եկած՝ ծծեր են, քամեր են բառին արիւնը, Ես ինչ ըսեմ մեր նորասէլուն, լուն, որունը նոր բան մը տեսնելնուն պէս՝ կը նետուին վրան...

Արճաքամ՝ կոպիտ և սխալ կազմուած բառ մըն է, եւ կ'ենթադրէ արտեւ արմատ մը. ատանկ բառ չունի հայ լեզուն։ Ինչպէս գարուն, որ կ'ըլլայ գարնան, գար. հունային, եւն. Հայերէն լեզուին մէջ իւր երեքը չի ծորատուիր. եթէ բառին մէջ է՝ եւս-ի կը փոխուի, սին, սեան. եթէ վերջն է՝ ուս-ի. պատիւ, պատուոյ. Թիւ, Թուոյ։ Այդ բառին արմատն է արիւն, որուն սեռականը կ'ըլլայ արեան։

Բարդութիւնները կը կազմուին Թէ՛ ուղղականին, եւ Թէ՛ սեռականին. ցնեմ հոս իբր